

QORAMOLLARNING EFEMER ISITMA KASALLIGINI OLDINI OLISH VA QARSHI KURASH TADBIRLARI.

Mengliev Ali Saykanovich

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti

(v.f.f.d.) dotsent v.b

Chorshanbiev Sherali Xurramovich

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti

(v.f.n.) dotsent v.b

Asatova Nurshona To'liqin Qizi, O'ralova Gulsevar Hasanovna

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti

Veternariya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabalari.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasallikning klinik belgilari, patologik o'zgarishlar, tashxis, davolash va oldini olish choralar qoramollarda efemer isitmasini nazorat qilish va muammolari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: qoramol, efemer, isitma, virus, qon so'ruvchi pashsha, dezinfeksiya, dezinfeksiya.

Abstract. This article discusses the clinical signs of the disease, pathological changes, diagnosis, treatment and preventive measures, control and problems of ephemeral fever in cattle.

Key words: cattle, ephemera, fever, virus, blood-sucking fly, disinsection, disinfection.

Аннотация. В данном состоянии рассматриваются клинические признаки заболеваний, патологические изменения, диагностика, лечение и профилактика, лечение и проблемы эфемерной лихорадки крупного рогатого скота.

Ключевые слова: крупный рогатый скот, эфемеры, кровососущие мухи, лихорадка, вирус, дезинсекция, дезинфекция.

Kirish. Efemer isitma kasalligi - o'tkir kechuvchi transmissiv virus kasalligi bo'lib, asosan qoramollarda qisqa muddatli (gr.efemer-qisqa) isitma, burun, og'iz, qizil o'ngach, ko'z shilliq pardalarining yallig'lanishi, gavda va oyoq muskullarining taranglashishi (qotishi, tortishishi), qiyin harakat va oqsash bilan xarakterlanadi.

Kasallik birinchi marta 1867 yilda, keyinchalik 1907, 1908, 1915 yillarda Afrika qit'asi, 1887-1891, 1906-1908, 1919 yillarda Osiyo qit'asi mamlakatlarida, 1936-1937 yillarda Avstraliyada qoramollar orasida ro'yxatga olingan. Shuning uchun ushbu kasallik ayniqsa, Afrika, Avstraliya va Yaponiyada yaxshi o'rganilgan hamda uni qo'zg'atadigan virusning antigen bo'yicha yaqin avlodlari mavjudligi aniqlangan. Shuningdek, efemer isitmasi Yevropa mamlakatlaridan Finlandiya, Germaniya, Chexiya, Slovakiya, Gollandiya va Daniyada ham qoramollar orasida qayd qilingan. Efemer isitmasi asosan epizootiya bo'lib tarqaladi va iqtisodiy ziyoni hayvon mahsulotlarining keskin pasayishidan, qisman kasal hayvonning o'lishidan, davolashga ketgan dori-darmonlar, dezinfeksiya va dezinseksiya xarajatlaridan tashkil topadi. Kasallikni Rabdoviridae oilasiga mansub, nukleolasida ribonuklein kislota saqlovchi limfotrop Bovine ephemeralis fever rabdovirus virusi qo'zg'atadi. Virus organizmga kirgandan keyin, unga qarshi organizmda virusni neytrallovchi va komplementni bog'lovchi antitelolar hosil bo'ladi. Kasallik kontagioz emas, Culex annulirosis, Anopheles annulipes va boshqa avlodlariga mansub pashshalarning qoramollarni qonini so'rishi jarayonida avval virus ularga o'tadi va keyin pashshalar orqali sog'lom hayvonga o'tadi. Yuqorida ta'kidlangan pashshalar orqali virus sog'lom qoramolga mexanik o'tmaydi, balki ularning organizmida yashaydi. Shuning uchun ham pashshalar tabiatda ushbu kasallikning rezervuari hisoblanadi. Efemer isitmasi kasalligi juda tez tarqalishi bilan xarakterlanadi. Kasallik qo'zg'atuvchining manbai bo'lib kasal va virus tashuvchi qoramollar hisoblanadi. Bunday hayvonlarning qonini so'rigan pashsha, avvalo efemer isitmasi virusini o'ziga oladi, keyin u sog'lom hayvon qonini so'rish jarayonida uni ushbu virus bilan zararlaydi.

Virus bilan zararlangan pashshalar kuchli shamol vositasida yuzlab kilometr masofaga uchirib ketilishi oqibatida kasallik virusi faqatgina biror bir hudud bilan kifoyalanmasdan, balki viloyat, mamlakat, hattoki qit'a bo'yicha tarqalishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi. Bu kasallik mamlakatimiz uchun ekzotik kasallar toifasiga kiradi, chunki efemer isitmasi birinchi marta 1984 yilda Termiz isitmasi nomi bilan qayd qilingan, keyinchalik 2002 yil va 2012 yilda qoramollar orasida qayd

qilingan. 2012 yilning avgust oyida Surxondaryo viloyati hududida qoramollar orasida kuzatilgan ushbu kasallikni kuchli shamol vositasida Afg'onistondan virus bilan zararlangan pashsha olib kelgan degan xulosaga kelindi. Chunki, bu kasallik Osiyo, qit'asi hududlarida (Indoneziya, Yaponiya, Xitoy, Xindiston) turli vaqtlarda ro'yxatga olingan.

Efemer istimasi kasalligining klinik belgilari. Kasallangan mollarda tana haroratining birdan 40°C dan 42°C gacha ko'tarilishi, qoramollar muskullarining titrashi, oqsash, ko'zdan yosh oqish, ko'z, burun va og'iz shilliq pardalarining yallig'lanishi, og'izdan so'lak va burundan shilliq va sassiq suyuqlik oqishi, ko'rinadigan shilliq pardalarning qizarishi, ishtaxaning tezda pasayishi, ko'p hollarda butunlay yo'qolishi, qorin atoniyasi, qaltirash, xolsizlanish va yotish xolatlari kuzatiladi. Tana xarorati 80 % xolatda 2-3 kundan so'ng, 10-20 % xolatda esa 4-5 kundan so'ng me'yorga keladi. Ayrim mollarda yo'talish, nafas olish va yurak urishining tezlashishi seziladi, 90-95 % mollarda kovshash to'xtaydi. Oyoq bo'g'inlari qo'l panjalari bilan bosilsa og'riq seziladi,

Bo'g'inlarning egiluvchanlik harakati susayadi, mollar o'z og'irligini ko'tarolmasdan ko'pincha yotadi.

Kasallikdagi patologoanatomik o'zgarishlar. Efemer isitmadan o'lgan yoki majburiy so'yilgan qoramollar yorib ko'rilganda asosiy o'zgarishlar kon'yunktiva, burun, og'iz bo'shlig'i, tomoq va hiqildoq shilliq pardalarida qizarish va yallig'lanish belgilari ko'rinishida ko'zga tashlanadi. Shuningdek, yallig'lanish belgilari tizza, sakrash va tos-son bo'g'inlarida hamda shirdon shilliq pardalarida aniqlanadi.

Efemer isitmasiga diagnoz qo'yish. Dastlabki diagnoz klinik belgilarga, epizootologik ma'lumotlar va patologoanatomik o'zgarishlar asosida qo'yiladi. Yakuniy diagnoz 1-3 kunlik oq sichqonlarga va buzoqqa biologik sinov qo'yish, isitma vaqtida leykotsitlardagi virus antigenini lyuminetsent mikroskopda fluoressentlanuvchi antitelolarni ko'rishga, shuningdek, serologik reaksiyalar (immunodiffuziya, kompliment bog'lash yoki neytrallash reaksiyalari) yordamida virusga qarshi kasal organizmda shakllangan antitelolarni aniqlashga asoslangan.

Kasallikni oldini olish va qarshi kurash tadbirlari. Moyil hayvonlarni ushbu kasallik virusidan himoya etishning asosiy yo‘li - mamlakatimizga zotni yaxshilash maqsadida keltirilayotgan qoramollarni ushbu kasallik bo‘yicha sog‘lom hududdan keltirish, ularni profilaktik karantinda saqlash davrida klinik qattiq nazorat etish hisoblanadi.

Molxonalarni toza va ozoda saqlash, veterinariya - sanitariya tadbirlarini o‘z vaqtida o‘tkazish, ya’ni chorvachilik binosiga kirishda dezobarer o‘rnatish, binolarga kirishda dezinfektor bilan obdon hullangan dezogilamlar orqali kirishni tashkil qilish, har 10 kunda 3-4% li o‘yuvchi natriy, 5-10% faol xlorli ohak, 2-3% li formaldegid bilan muntazam dezinfeksiya qilish, to‘plangan go‘ngni biotermik zararsizlantirish, gematofaglarga (qon so‘ruvchi hasharot) qarshi binolarni 3% li kreolin, 0,015- 0,025% sipermetrin, 0,5% li ektomin yoki 0,0062-0,125% li nurel -D ning suvli emulsiyasi bilan dezinfeksiya qilib turish, hayvonlar rezistentligini oshirish uchun ularni zoogigienik talablar doirasida saqlash, to‘yimli va vitaminli ozuqalar berish qoramollar orasida efemer isitmani oldini olishga yordam beradi. Qoramollarni efemer isitmasidan maxsus profilaktika qilish uchun tirik va faolsizlantirilgan kultural vaksinalar, giperimmun hamda rekonvalessent qon zardoblarini ushbu preparatlarni qo‘llash bo‘yicha “Qo‘llanma” asosida ishlatish tavsiya etiladi. Ushbu kasallik qoramollar orasida klinik, epizotologik, patologoanatomik, serologik va virusologik usullarda aniqlansa, veterinariya Qonuni doirasida ferma yoki aholi punkti nosog‘lom deb e‘lon qilinadi va unga tuman (shahar) bosh veterinariya noziri dalolatnomasi asosida hokim qarori bilan cheklov qo‘yiladi. Nosog‘lom punktda barcha cheklov tadbirlarini bajarish va kasallikni tarqalmaslik choralari ko‘riladi. Fermaga yangi qoramollarni kirishi, chiqishi, ularni boshqa guruhlar bilan aralashtirish man etiladi.

Kasallik qo‘zg‘atuvchi manba hisoblangan kasal hayvonlar darhol alohida binoga ajratiladi, butunlay gematofaglardan himoya qilish uchun izolyatorda har kuni yuqorida ta’kidlangandek tartibda dezinfeksiya, dezinfeksiya tadbirlari o‘tkaziladi va kasallar davolanadi.

Kasallikka diagnoz qo'yilgandan so'ng shu manzilga xizmat qilayotgan veterinariya mutaxassisi shu xo'jalik, ferma rahbari yoki fuqorolar yig'ini raisi va tegishli mutassadi kishilar bilan xamkorlikda quyidagi tadbirlarni bajarishga majbur:

- aynan shu manzilda saqlanuvchi barcha qoramollarni klinik ko'rikdan, termometriyadan o'tkaziladi, barcha kasal va kasallikka gumon mollar ajratiladi va alohida saqlash choralari ko'riladi;

- kasallik aniqlangandan so'ng tuman Bosh veterinariya vrachi ruxsatisiz xo'jalikdan, axoli yashaydigan qishloqdan mollarni tashqariga, uzoq yaylovlarga chiqarishga, boshka joydan yangi mol kiritishga yo'l qo'yilmaydi; nosog'lom manzildagi qoramollardan biror xil biologik preparat (qon zardobi, difibrinlangan qon va xokazolar) olish ta'qiqlanadi;

- kasallangan qoramollar turgan binolar cheklash tamom bo'lganga qadar xar 10 kunda 1 marta dezinfeksiya qilib turiladi, uning uchun issiqligi 70-80⁰ C li 2-3 % li o'yuvchi natriy, 5 % li sulfat va karbol kislotalari aralashmasidan, 2-3 % li formalindan foydalanadi; dezinfeksiya uchun 0,5 %li neotsidol, 0,015 % li simbush yoki karate, 0,5 % li ektomin eritmalari ishlatiladi; kichik va oqmaydigan ko'lmak suv manbalarida quritish choralari ko'riladi yoki u yerlarda dezinfeksiya tadbirlarini o'tkazish zarur bo'ladi; qoramollarni poda qilish, xarakatini to'xtatish va ular bilan qon so'ruvchi pashshalarning aloqasiga xalaqit beruvchi barcha chora-tadbirlar ko'riladi.

Xulosa Chorvachilik fermalari, dehqon fermer xo'jaliklari va aholi xonadonlaridagi hayvonlar saqlanadigan binolarni reja asosida muntazam ravishda 0,5 %li neotsidol, 0,015 % li simbush, karate, 0,5 % li ektomin, 3% li kreolin, 0,015-0,025% sipermetrin, 0,0062-0,125% li nurel-D eritmalarining biri bilan profilaktik dezinfeksiya qilish qoramollarning efemer isitmasi kasaligini boshqa hududdan kirib kelishini hamda tarqalishini oldini oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Салимов Х.С, Қамбаров. Эпизоотология, дарслик. - Тошкент, 2016. – Б.299-304.

2. Временная инструкция о мероприятиях по профилактике и борьбе с заболеванием крупного рогатого скота эфемерной лихорадкой. -Ташкент, 2003. - С.-7.
3. Макаров В.В. Эфемерная лихорадка крупного рогатого скота. В кн.: Ветеринарный энциклопедический словарь. - Изд. “Советская энциклопедия”, М.,1981. – С.-599.
4. Татаринцев Н.Т. Эфемерная лихорадка крупного рогатого скота. В кн.: Инфекционные болезни животных. - М., “Агропромиздат”, 1987.-С.-67.
5. Шишков В.П. Ветеринарный энциклопедический словарь. М., “Советская энциклопедия”, 1981.-С.
6. Mengliyev, A., Bobomurodov, U., Abdullayev, B. (2022). Epidemiology And Control of Bovine Ephemeral Fever Over Central Asia Region. *Science And Innovation*, 1(D7), 126-131.
7. Менглиев А.С,Сиддиқов И,Чоршамбиев, Намозов А, Абдураиимова Г International scientific journal “Modern Science And Research”
Volume 2 / Issue 7 / Uif: 8.2 / Modernscience.Uz Issn: 2181-3906 2023
International scientific journal <https://doi.org/10.5281/zenodo.8187282>
8. Менглиев А.С.,Сиддиқов И.,Чоршамбиев Ш “Ephemeral Fever Disease in Cattle” Best Journal of Innovation Inscience, Research and Development ISSN:2835-3579 Volume:03Issue:02|2024 www.bjisrd.com IMPAK FAKTOR 9.1 889-892 s.